

УДК 821.161.2.09:801.6 І.КАЧУРОВСЬКИЙ(092)

DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-14

МАЦЬКО В. П.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ПОЕТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА ПОВІСТІ «ЗАЛІЗНИЙ КУРКУЛЬ» ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО

У статті автор акцентує увагу на висвітленні внутрішнього світу літературного персонажа, психічних процесів, станів, властивостей, перебігу психічної діяльності особистості. постаті наратора, особливостях викладу матеріалу, авторських знахідок (змістовий та формальний рівні), виразально-зображальних засобах, (метафора, антитеза, контрастність, кольористика). З'ясовано домінанти рефлексії персонажа та риси ідіостилу письменника, його майстерність творення художнього світу. Вказано на різновид художньої історії наратора, який ототожнюється з авторською світоглядною позицією.

Ключові слова: поетика, повість, художній прийом, проблематика, психологічні параметри, наратор, метафора, кольористика.

MATSKO V.

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

POETICS AND PROBLEMS OF IHOR KACHUROVSKYI'S NARRATIVE «ZALIZNYI KURKUL» («IRON RICH PEASANT»)

In the article the author focuses on the coverage of the inner world of the literary character, mental processes, states, properties, the course of psychic activity of the individual, the figure of the narrator, the peculiarities of the presentation of the material, the author's findings (semantic and formal levels), expressive and pictorial means (metaphor, antithesis, contrast, coloristics). The dominants of the character's reflection and the features of the writer's individual style, his mastery in creating the artistic world have been clarified. The kind of artistic history of the narrator is indicated, which is identified with the author's worldview position.

Visual, auditory, tactile images have been revealed. In I. Kachurovskyi's narrative "ZaliznyiKurkul" ("Iron Rich Peasant") the visual tragic picture causes internal concern, the feeling of danger provoked by terrorist actions of partisans. It is proved that sensation, as a mental manifestation, transforms the energy of external influence into the process of conceptualization, due to which understanding of the new information, giving it emotional coloring take place. It is revealed that one of the elements of the poetic system is a method, in particular rhythmic-melodic, compositional, semantic. These techniques have certain functions; they are grouped into subsystems and represent the logical chain-unity of the whole poetic system of the composition, which is attributed to the components of the poetics of the narrative. The main component, of course, is the language one, it is skillfully realized through the expressive and pictorial function of artistic language.

Key Words: poetics, narrative, artistic method, problems, psychological parameters, narrator, metaphor, coloristics.

Постановка проблеми. Творчість І. Качуровського дослідники переважно розглядали в контексті неокласицизму, аналізуючи поезію й оминаючи прозу. Про що свідчить лист (14.02.2011) письменника до мене, в якому він зауважив: «Щодо моїх новел, то, скільки можу судити, Ви їх розглядаєте вперше – досі їх, здається, ще ніхто не торкався» [5, с. 70]. Подібна ситуація й із повістю «Залізний куркуль». Причина криється в тому, що повість вийшла в Мюнхені наприкінці 50-х років, її екземпляри в Україні у бібліотечних фондах відсутні, а відтак й не потрапили у поле зору дослідників української літератури. Тому тема, винесена нами у заголовок, є актуальною, розширює горизонти сучасних літературознавчих студій прозової спадщини діаспорного письменника Ігоря Качуровського.

Аналіз останніх джерел. У 90-х роках письменник побував кілька разів в Україні, відвідав рідні і дорогі його серцю місця на Чернігівщині, зустрічався з письменниками. Після такої довгої розлуки з Україною він заприятелював з колегами по перу, на сторінках періодичних видань зарясніли матеріали про невисипущу творчість І. Качуровського. Його поетичну спадщину досліджували М. Ільницький, О. Астаф'єв, Т. Салига, Н. Костенко, М. Слабошпицький, Л. Череватенко, М. Стріха та інші. Працюючи над дисертаційною роботою, О. Бросаліна особисто спілкувалась і консультувалась з письменником, в результаті творчої співпраці вона 2003 року захистила кваліфікаційну роботу на тему «Художньо-естетичні засади неокласицизму і творчість Михайла Ореста та Ігоря Качуровського», є автором статті «Естетичний кодекс Ігоря Качуровського» (2004), а в 2018 році упорядкувала і видрукувала мемуари Качуровського «Спомини і постаті». Прозову спадщину письменника досліджували П. Сорока, Г. Гордасевич, автор цієї статті 2013 року в Хмельницькому надрукував окремою книжкою (її редагував сам письменник) під назвою «Мовний орнамент у ліричній прозі Ігоря Качуровського».

Мета статті – на конкретних прикладах проаналізувати майстерність творення художнього світу і розкрити проблематику в повісті «Залізний куркуль» І. Качуровського.

Виклад основного матеріалу. Творчість І. Качуровського (псевдоніми Ігор Некостецький, Юлій Тирса, Андрій Вересень, Франсуаза д'Ервіль, Хведосій Чичка) – лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка, українського поета, прозаїка, перекладача, теоретика літератури, журналіста, літературознавця, науковця, педагога – тривалий час обмовчувалась не лише в Україні, а й поза її межами. З 1973 р. професор

І.В. Качуровський викладав в Українському вільному університеті (Мюнхен) такі дисципліни, як віршознавство, стилістику, теорію літературних жанрів, історію української літератури 1920-30-х рр., історію середньовічного європейського письменства. В діаспорному середовищі одиниці писали про творчість І. Качуровського, зокрема В. Державин, В. Сварог, Н. Коржавин, М. Неврлий, австралійська журналістка Кароліна Еджертон. Замовчування можна пояснити словами Ігоря Васильовича, який у листі (14.02.2011) до мене, згадуючи Ольгу Мак, писав: «Дуже добре, що Ви приділили належну увагу творчості Ольги Мак. Її фактично (як і мене) не пускали в літературу» [5, с. 67]. Дієслово не пускали слід читати, як обмовчували, не визнавали генії, «метри» від літератури. Проте незалежна Україна високо поцінювала інтелектуальну працю вченого-філолога, письменника, який був нагороджений орденом «За заслуги» 3 ступеня, став лавреатом кількох престижних літературних премій.

Качуровський є автором поетичних збірок, що репрезентують його як послідовника київських неокласиків, а в прозовій спадщині – постає майстрам творення раціональної концепції, традиційного прозописьма (повісті про воєнне лихоліття «Залізний куркуль», «Шлях невідомого», «Дім над кручею»). В повісті «Залізний куркуль» автор розкрив проблематику у двох площинах – національну трагедію українського села в період розкуркулення і голодомору та політичного протистояння двох тоталітарних систем, що не поступалися одна одній під час Другої світової війни, в результаті чого гинули невинні прості люди. Першу проблему автор не описує прямолінійно, а вкладає в уста головного персонажа, розкуркуленого селянина Пантелеймона Шаблія, брат якого був петлюрівським офіцером і якого совети замучили. Сюжетна колізія, архітектоніка твору не викликають у реципієнта особливої напруги. Дія розвивається стрімко і динамічно. Пантелеймон повернувся з родиною (дружина, донька і син) під час німецької окупації до рідного села і в перший же день, коли до нього зійшлися гості, сказав, як його відправили в Сибір, звідки йому вдалося втекти до Середньої Азії, там виготовив фальшиві документи на чуже ім'я. А коли довідався, що в Україні лютує страшний голод, то вирушив на Донбас, розшукав дружину і дітей (на жаль, донька Катря померла з голоду). Коли Лена, Шаблієва дочка, сказала, що й мама тоді пухла, то на її слова сусідка, тітка Горпина, відповіла: «І-і, доню, ми всі тоді пухлі ходили. Тільки активісти і не пухли...» [4, с. 8]. Слова простої селянки автор свідомо «вмонтував» у структуру художнього твору з метою протиставлення-контрастності суспільних процесів сталінської епохи.

Підсилюють «добровільність» вступу до колгоспу слова дев'яносточотирирічного діда Охріма: «Мене, було, як тягали колись у сільраду, щоб у колгосп писався, так я – що робити – прикинувся, ніби не дочуваю. Вони мені: «Пишіть, діду, заяву, що вступаєте добровільно до колгоспу». А я їм: «Га?». Остапчук наганом по столу, як зареве: «Пиши, такий-сякий, що йдеш добровільно до колгоспу!». А я йому: «Що? Кажіть го-лос-ні-ше, бо я не дочуваю!». Плюнуть та й проженуть додому. Годів із три мучили. Таки не записався...» [4, с. 11]. У даному разі наратор постає своєрідним трикстером, який здатний глузувати над більшовицькою системою, іронізувати з неї. Авторська версія промови діда Охріма – гра з читачем і водночас розкриття внутрішнього світу персонажа, який матеріалізує резистентну силу. При цьому спостерігається різновид художньої історії наратора, який ототожнюється з авторською світоглядною позицією, адже повістьяр був очевидцем більшовицького принципу «добровільного» вступу українських селян до колгоспу.

Воєнні ж події прозаїк започаткував тим, що староста колгоспного двору видав розпорядження перевезти сільську управу (сільську раду), що містилася в Шаблієвій хаті, звільнивши її для законного господаря, котрий повернувся з Донбасу. Гостюючи у Шаблія, дід Охрім, який бачив на своєму віку кілька воєн, дивується, що такої жахливої війни, як ця, ще не було. Він стоїть на сторожі правди, прагне допомогти бодай порадою Шаблієві у його домаганнях побороти партизан, що вбивають тих, хто не подався з ними у ліс. Дід Охрім звертається до молоді: «Оце, діти, да знайшлося більше таких, як Петро Шаблій, та вас двоє, так мені і вмирати можна було б. Я б уже знав, який кінець буде» [4, с. 67].

За стильовою ознакою повість написана в компліментарній концепції – прочитується поєднання експресіоністично-психологічного малюнка й раціонального нюансування. Саме так, прозовий твір глибоко психологічний, структурований за трьома розділами. Партизанами керує Тамара Яснозорська із Сизрані та політрук Ніколай Мотильков, їм підпомагають ще семеро колишніх сільських активістів, серед яких найпомітнішим є Цвіркун. У його хаті вони зібралися і складають план, як вбити Шаблія. Дізнавшись, що він збирає по селу свої речі, що їх рознесли по своїх домівках активісти під час розкуркулення, партизани спровокували через підставних осіб, щоб Пантелеймон забрав шафу у Гапки, яка живе під лісом, інакше жінка збирається порубати річ, спалити. Шаблій із сином Петром пішли за шафою. Біля хати чатувала партизанська засідка. Шаблій проявив кмітливість, був обережним. Розбрав злочинців, а Мотилькова захопив у полон. Колізії та перипетії вплетені в історичний контекст. Навіть інтимні стосунки відбуваються на тлі воєнних подій (любовні ігрища Мотри Цвіркун з російським політрусом). Однак на першому місці не любовна фабула, вона епізодична, а першість автором надається обставинам, явищам, подіям на селі, що їх супроводжують герої в роки Другої світової війни, – саме вони є основними в рецепції твору.

У Цвіркуна ніяк не заспокоюється. Довідавшись, що вчителька Людмила Іванівна Сурмачевська належить до таємної структури ОУН, відвідує Київ, привозить летучки, згуртовує довкола себе патріотичну молодь, партизани пристали на пропозицію Грицька Шуки і вирішили її фізично знищити. Психологічна напруга передана символами сива заволока, ніч, темрява, тінь. Василь, побачивши мертву вчительку, «стоїть

біля дверей, як стовп. Білий-білий, як крейда, і очі так само скляні, як у неї». На слова Василя, мовляв, її Грицько убив, Петро Шаблій відповів: «Ой, ні. Зроду-віку не було в нас такого, щоб хлопці горло дівчатам з ревності перерізували. Це мабуть... це коли б не Тамара Яснозорська з своїми хлопцями повернулася» [4, с. 67].

Зорова трагічна картина викликає внутрішнє занепокоєння, відчуття небезпеки, спровокованої терористичними діями партизан. Відтак відчуття, як психічний прояв, перетворює енергію зовнішнього впливу в процес концептуалізації, завдяки чому відбувається осмислення нової інформації, надання їй емоційного забарвлення. За визначенням лінгвіста М. Болдирева, «концептуалізація – процес утворення та формування концепту в свідомості, осмислення нової інформації, що призводить до створення нових концептів» [1, с. 18–36].

Урізноманітнюючи й активізуючи художніми засобами внутрішній світ персонажів, прозаїк підсилює структуру твору контрастністю предметного ряду, зоровими і нюховими образами. Візуальний предметний ряд увиразнює художня мова. Так, для опису негативних персонажів, що ними є партизани Яснозорської, письменник зображує ситуацію п'ятики пізньої ночі в оселі Цвіркуна: «В хаті каганець нерівним світлом освітлює стіл з порожніми пляшками і недоїденою закускою. Смердить поганою махоркою і бридким самогоном... На лаві дві шапки, кожух і автомат, біля печі – гвинтівка» [4, с. 14]. У такий спосіб автор розкриває справжнє обличчя тих, хто не так бореться з фашистами, як із «класовими ворогами», що ними є громадяни СРСР, які не пристали на пропозицію партизан і не поповнили їхні лави. Тамара Яснозорська бореться з інакодумцями за принципом суворой революційної законності. Щоденна п'ятитка затуманює їм розум, а їхні некеровані дії призводять до гибелі мирних жителів.

Мовну картину світу трагічної доби увиразнює предметний ряд, залучений у художній текст із реальної дійсності. Антитезний світ партизанам автор передає обстановкою кімнати шкільної вчительки Людмили Іванівни Сурмачевської: «На стінах – портрети Шевченка і Франка під рушниками, на столі – тризуб у рамці, обабіч – книги, над ліжком – гітара» [4, с. 50]. Предмети втілюють художній образ безпосередньо і символічно, вони є мистецьким образом моделювання картини об'єктивного світу.

Головний герой повісті Шаблій постає в осерді антагоністичного світу, протистояння двох політичних систем, соціальної нерівності. Нерівний змаг – порушення природного дисбалансу, гармонії людського співжиття. Потрясіння воєнної пори впливають на внутрішній світ персонажа, який власне «Я» скеровує в бік перемоги над злом. Якщо ж підходити до образу «залізного куркуля» з точки зору наратології (в центрі – модель нарації й особа-образ наратора), то неважко буде прочитати феномен письменницької симпатії: центрального героя наділено рисами відваги, честі і гідності, що пропорційно залежать від розуміння ним обставин, ситуацій, в які потрапив і з яких намагається вийти переможцем. Дослідник наратології М.Ткачук зауважує, що «структура... образу знаходиться в прямій залежності від того, як він розуміє світ, яка, на його погляд, роль окремої особи в житті суспільства» [6, с. 4].

І колористика інтенсифікує образне значення внутрішньо-системного змісту прозового тексту, кольороназви варіюються в залежності від психіки людини, темпераменту. Кольорова гама постає в уяві читача як образне видиво, миттєве сприйняття й водночас характеризує індивідуальний стиль прозаїка, що визначає спосіб бачення світу. На тлі змальованих трагічних картин життя українського села на Чернігівщині воєнної пори колористика виступає метафоричним видом у світі абсурду, несвободи, збуджує в уяві парадоксальні асоціації, з одного боку, й виступає маркером декодування образу ліричних героїв, їхнього екзистенційного ества – з другого. Зорові предмети увиразнюють значення образів-символів, наприклад, сірий колір (образ туману, сіро блимає каганець) вказує на марність поривань головних героїв, пророкує невдачу в майбутньому. Художній світ повісті І. Качуровського позначений й іншою кольоровою атмосферою, як от: небо олов'яно-синє, очі почервоніли (с.5), жовтаве світло (с. 14), сонячна позолота (с. 57) тощо. Семантика кольору в художньому творі вживається автором не лише для позначення абстрактних понять, предметів, а й для точнішої передачі внутрішнього стану персонажів, естетизації зображуваного, поляризації зовнішнього та внутрішнього світу.

Повість «Залізний куркуль» сповнена метафоричністю. Художня метафора є методом мислення про світ, способом його осмислення, уможливлене глибше зрозуміти контекст асоціативної форми, смислового змісту: прокрадаються вечірні сутінки, тихо суне вечірній присмерк (с. 44), йде широка смуга веселого світла (с. 50), сходить пізній надщерблений місяць (с. 55), сонячна позолота стікає (с. 57), заплакані вікна (с. 68), встає заграва (с. 76), гримнув самотній постріл (с. 76), дзвін ударив на сполох (с. 77), танцює заграва (с. 80). Отже, метафора увиразнює скорочене (згорнуте), приховане порівняння, в результаті якого відбувається зіставлення двох предметів. На думку Р. Інгардена, «метафора існує в очікуванні з тим, щоб через сприйняття постати живим досвідом для реципієнта» [8, с. 353].

Іншими словами, метафора – це складне художнє і мовностилістичне явище, що народжується в силу інтенційного мислення письменника і є засобом творення естетичної дійсності, художнього образу, розширює інтерпретаційний потенціал твору, а для читача метафора слугує мовною грою, інтелектуальним напруженням декодування й осмислення тексту. С. Гусев також схильний до означеного визначення. Дослідник стисло аргументує: «Метафора є тим засобом, який дає змогу пов'язати між собою різні способи й описи світу» [2, с. 50]. Додамо, що полегшує розкодувати метафоричне значення слова асоціативний ряд,

асоціативна форма, яка дає підказку щодо утворення й належного потрактування смислового змісту.

Третій розділ повісті автором змодельовано у сконденсованій формі викладу матеріалу. Йдеться про те, що Шаблій поїхав у справах до міста, а в цей час фашисти оточили село і спалили. Старших людей зігнали до церкви, а дітей – до школи. Будівлі згоріли, люди загинули в полум'ї. Перед тим перекладач переказував слова німецького офіцера: «Ваше село є притулком советських партизанів. Тому німецьке командування, дбаючи про безпеку для своїх солдатів і для комунікації армії, вирішило ваше село спалити» [4, с. 79]. Фінал невтішний, передається крізь глибоко психологічну картину. Повернувшись на згарище і не знайшовши навіть тіла рідних, Пантелеймон Шаблій розмовляє сам із собою: «Нема вже Дем'яна. Нікого нема. Тільки я один блукаю по згарищах та з мерцями балакаю»; «Це мені вже вдруге. То почулося, що Лена кличе. А це Петра побачив»; «Мабуть, скоро на тім світі побачу: і тебе, Петре, і тебе, Лено, і тебе, Параско»; «А мені вже... (стріляє собі в груди, поволі хилиться, вимовляє в останній напрузі)... а мені вже... кінець...» [4, с. 83]. Всезнавчий автор ніби підслухав мову Шаблія, насправді ж монолог головного героя – це авторська версія, художній прийом, підкріплений екстравертними засобами психологізації – думки та емоції, зміни в настрої персонажа, динаміка внутрішніх змін почуття, психологічний портрет.

Агонію психіки героя І. Качуровський передає безпосередніми незакінченими риторичними реченнями, фразами, без виразного логічного зв'язку: «Чия воно хата?...; отам од школи трохи хундаменту лишилось... Петре? Це ти? Петре!; ...Шось ніби в кишені муляє...» [4, с. 82]. Повість письменник завершує в екстравертній формі, коли персонаж неспроможний пояснити ситуації і в стані глибокого психічного збудження покінчує життя самогубством. Для нього нищення родини, спалення села стало тим крайнім бар'єром, за яким немає сенсу для самореалізації особистості. За авторським версіюванням, в його героя відбувся процес психічної інфляції, яку К.Г. Юнг назвав «атакою Персони» – неготовність особистості до інших перемін і призводить до такого явища, як «глуха шизофренія» [3, с. 119]. Шаблій опиняється в ситуації відсторонення, відчуження і врешті-решт гине.

У духовно-практичній діяльності І. Качуровський намагався реалізувати різні форми моделювання прозописма. Він надав можливості наратору «вибудувати» минуле, сучасне з проєкцією на майбутнє з тим, щоб спонукати читача до активної дії та змусити самотійно домислити слова діда Охріма, котрий дуже хотів знати, який то буде кінець кровопролитної війни. Американський психолог Роберт Гамфрі висловив таку квінтесенцію: «Техніка, що вживається в художній літературі для показу психічного вмісту і процесів психіки персонажа, частково або цілком невисловлюваних (невимовлених), оскільки саме ці процеси існують на різних рівнях свідомого контролю, перш ніж оформляться в обмірковане мовлення (speech)» [7, с. 12]. Домисел (здогад, припущення) є засобом, що увиразнює головну (вічну) проблему війни і миру. Письменник свідомо не розширив читацькі горизонти пізнання істини, та й смерть усіх персонажів його повісті залишила чимало лакун, які, йшлося авторові, їх заповнить і допише в майбутньому історія.

Висновки. Здійснивши аналіз поетики й проблематики повісті «Залізний куркуль», доведено, що І. Качуровський зарекомендував себе *майстром* експресіоністської повісті. Усі художні засоби підпорядковані критеріям, які ставляться до ознак експресіонізму: непомірно перебільшене суб'єктивне зображення світобачення через гіпертрофоване авторське «Я», опис переживань та емоцій персонажів, загострена реакція на дегуманізацію суспільства в період воєнного конфлікту, знеособлення людини, спровоковане катаклізмами світового масштабу першої половини ХХ століття. Автор вдається до художніх прийомів створення словесних малюнків засобами тропеїзації – широко використовує метафори, епітети, порівняння, гіперболи, підсилює структуру твору контрастністю предметного ряду, зоровими, сонорними, нюховими образами.

Художній світ повісті – це складова поетики. Одним із елементів поетологічної системи є прийом, зокрема ритмомелодійний, композиційний, змістовий. Означені прийоми мають певні функції, вони групуються в підсистеми й репрезентують логічний ланцюг-єдність цілісної поетологічної системи твору, яку йменуємо компонентами поетики повісті. Основним компонентом, безперечно, є мовний, він майстерно реалізується завдяки виражально-зображальній функції художньої мови. Сюжетний – в причинно-наслідкових зв'язках дій і подій, а композиційний прийом згенерований у вдалому розташуванні матеріалу, архітектоніці прозотексту. З'ясовано, що до операційних категорій характеристики художнього світу належать хронотоп (час і простір), озвучення, візуальність, предметність, кольористика. Таким чином, дослідження переконує, що усі поетологічні компоненти повісті «Залізний куркуль» І. Качуровського взаємозалежні, вони становлять цілісність художнього світу як естетичного об'єкта.

Література

1. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. Вопросы когнитивной лингвистики. 2004. № 1 С. 18–36.
2. Гусев С. С. Наука и метафора. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1984. 152 с.
3. Донченко О.А. Архетиповий менеджмент. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 264 с.
4. Качуровський І. Залізний куркуль. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. 84 с.
5. Мацько В. Епістолярний материк. Т.1. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2018. 448 с.
6. Ткачук М.П. Наративні моделі українського письменства [Текст] : наукове видання. Тернопіль :

ТНПУ : Медобори, 2007. 464 с.

7. Humphrey R. Stream of Consciousness in the Modern Novel. Berkley : University of California Press, 1955. 127 p.

8. Ingarden Roman. O poznawaniu dzieła literackiego. / Z języka niem. Przel. D.Gierulanka . Warszawa, 1976. 466 s.

References

1. Boldyrev N. N. Konceptual'noe prostranstvo kogny'ty'vnoj ly'ngvy'sty'ky'. Voprosy kogny'ty'vnoj ly'ngvy'sty'ky'. 2004. № 1. S. 18–36.
2. Gusev S. S. Nauka y' metafora. Leny`ngrad: Y`zdatel'stvo LGU, 1984. 152 s.
3. Donchenko O.A. Arxety`povy`j menedzhment. Kirovograd: Imeks-LTD, 2012. 264 s.
4. Kachurovs`ky`j I.Zalizny`j kurkul`. Myunxen: Dniprova xvy`lya, 1959. 84 s.
5. Macz`ko V. Epistol'ny`j matery`k. T.1. Xmel`ny`cz`ky`j: FOP Cyupak A.A., 2018. 448 s.
6. Tkachuk M.P. Naraty`vni modeli ukrayins`kogo py`s`menstva [Tekst] : naukovye vy`dannya. Ternopil` : TNPU : Medobory`, 2007. 464 s.
7. Humphrey R. Stream of Consciousness in the Modern Novel. Berkley: University of California Press, 1955. 127 p.
8. Ingarden Roman. O poznawaniu dzieła literackiego. / Z języka niem. Przel. D.Gierulanka . Warszawa, 1976. 466 s.

Надійшла / Paper received: 26.03.2021 Надрукована / Paper Printed : 24.04.2021